

BİD'AT KAVRAMI ÜZERİNE

Kadir GÜRLER*

1. Giriş

İslam kültürü, tarihsel süreç içerisinde değişik kültürlerle karşılaşmış, farklı uygarlıklara mensup insanlar İslam'ı kabul etmiş, bunun sonucunda da yabancı bir takım öğeler İslam'a girmiştir. Kimi dönemlerde İslam dünyasına egemen olan taklitçi anlayış ve geçmişten devralınanlara kısmen de olsa körü körüne bağlılık, yabancı kültürlerden alınan öğelerin müslümanların kültürlerine yerleşmesi sonucunu doğurmuştur. Müslümanların belli bir kesiminde artık bu unsurlar da İslâmî bir görünüm kazanmış ve onlara *İslâmî imiş* gibi bir önem verilmiştir. Kimileri geçmişe sıkı sıkıya bağlılıklarından dolayı, kimileri de farkına varmadan bu yabancı öğeleri İslâmî sanmakta ve onlara dinsel bir takım değerler yüklemektedir.

Dinde yer alması mümkün olmayan bir ifade ve uygulamayı ortaya atmak, insanların kendilerinden öncekilerinin bir takım görüşlerine kayıtsız şartsız teslim olmalarının doğal bir sonucudur. İşte böylece, insanların herhangi bir arzusu şeklinde ortaya çıkan *bid'at*, İslam'la bağdaştırılıp temellendirilmeye çalışılmaktadır. Halk tarafından hiç bir ilme dayanmaksızın dinî alanda pratik olarak yapılanlar, taklit zihniyeti nedeniyle sonraki nesiller tarafından doğru olarak kabullenilerek tekrar edilmektedir. Sonuçta da, taklitçi bir düşünce yapısından ötürü bu uygulamalar dindenmiş gibi toplumda yerleşmekte ve dine zarar vermektedir. Bu konuyla ilgili olarak Ebû Yûsuf (182/798) şöyle demiştir:

Bir kimsenin helal ve haramı ilgilendiren meselede, *halk bu türlü şeyleri yapmıştır* sözleriyle yetinerek karar vermemesi gerekir. Zira halkın böyle yaptıklarının çoğu helal olmayıp, yapılmaması gerekenlerdendir. Halkın büyük çoğunluğunun, peygamberin yasakladığının aksine hareket ettiklerini söyleyebileceğim pek çok olay mevcuttur. Bu şartlarda bir kimse, Hz.

* Dr., Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

Peygamber'in sünnetindeki bir bilgiyi ya da emri almak, sahabeden, ilk dönemin fetvalarından ve fakihlerden yararlanmak zorundadır.¹

Kısaca da olsa taklit meselesine değinecek olursak; taklit, delilini bilmeden² bir başkasının re'y ve içtihadına göre amel ve hareket etmektir. Bu bağlamda taklit, ittibâ'dan farklılık göstermektedir.³ Diğer bir deyişle taklit; altında yatan illet, neden, amaç ya da ilkeye bakmaksızın bir şeyi olduğu gibi tekrarlamaktır. İslam dini ilke olarak düşünsel/fikrî kölelik anlamına gelen körü körüne taklidi reddetmiş⁴ olmasına karşın, yine de insan zaman zaman düşüncede çöküşe neden olan bu taklit esaretinden kendisini kurtaramamıştır. Alvânî'nin Câhız (255/869)'dan naklettiği şu veciz ifade, taklitçi düşünce yapısının hicri üçüncü yüzyıldaki durumunu net bir biçimde gözler önüne sermektedir: *Bu ümmet avâm zihniyeti, köle psikolojisi ve sürü tabiatı taşır hale gelmiştir.*⁵ Bu ifadelerle benzer biçimde Abbâsî halifelerinden olan Abdullah b. Mu'tez (296/908) de, *taklid eden câhil ile güdülen hayvan arasında hiçbir fark yoktur* demiştir.⁶

Her eski hukuk ekolü kendi doktrinini mahalli bir sahabinin adına bağlayarak, o sahabinin otoritesini, öğretisinin temeli şeklinde ileri sürmüştür. Peygamberin sahabilerine yapılan bu gönderme, taklit adını almıştır ki, bu terim, daha sohraki İslam hukuk nazariyesinde değişik bir anlam kazanacaktır.⁷ Peygamberin sahabilerine

¹ Ebû Yûsuf el-Ensârî, *er-Redd alâ Siyeri'l-Evzâi*, tahk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrut, ty., s. 76.

² el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-Mutefakkîh*, tahk. İsmâil el-Ensârî, Dımaşk, 1975., II, 66.

³ Bkz. İbn Abdilberr en-Nemerî, *Câmiu Beyânî'l-İlm ve Fadlihî ve mâ Yenbağî fî Rivâyetihî ve Hamlihî*, tahk. Ebu'l-Eşbâl ez-Zuheyri, Riyad, 1994, II, 787. Ayrıca İbn Abdilberr, *taklit ile ittibâ' arasındaki fark* diye bir bölüm dahi açmıştır. Bkz. İbn Abdilberr, *age.*, II, 975-997.

⁴ Bkz. el-Mâide, 5/104; el-Enbiyâ, 21/53-54; eş-Şuarâ, 26/74; Lokmân, 31/21; el-Ahzâb, 33/67; ez-Zuhrûf, 43/22-24. (Bu âyetlerle Kur'an, ortaya çıkan bütün olumsuzlukların temelinde, Hz. Peygamber'e karşı koyma ve âdeta onun söylediklerine kulak tıkamanın nedeni olan taklitçiliğin yatmakta olduğuna dikkat çekmiştir. Bkz. Ömer Özsoy, *Sünnetullah: Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Ankara, 1994, s. 94-95. Yine buna paralel olarak, Kur'an'ın ilk hitap çevresindeki ahlâki olumsuzlukların bir nedeni de, taklitçiliğe bağlı olarak gelişen sorumsuzluk duygusu olmaktadır. Bkz. Özsoy, *age.*, s. 96-97).

⁵ Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Çağdaş Düşünce Krizi*, çev. Burhan Köroğlu, İstanbul, 1994, s. 29. Aynı yerde Alvânî, taklitçiliği eleştirel bir bakış açısıyla da değerlendirmektedir.

⁶ Hatîb, *Fakîh*, II, 5. Taklit ile ilgili tanım, tarihçe ve diğer bilgiler için ayrıca bkz. Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İctihat*, İstanbul, 1996, s. 195-207; Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktasında İslam*, çev. Hayreddin Karaman, İstanbul, 1986, s. 85-92; Abdülkerim Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fikh*, İstanbul, ty., s. 410-413; Hasan Hanefî, *Mine'l-Akîde ile's-Sevra*, yy., ty., I, 261-268. Taklidin iptali ve dinin delil ile bilinmesinin gerekliliğine ilişkin olarak bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, tahk. Fethullâh Halîf, ty., yy., s. 3. Taklitin caiz olup olmadığı ve taklit etmesi caiz olup olmayanlara yönelik olarak da bkz. Hatib, *age.*, II, 66-70.

⁷ Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ-Abdulkadir Şener, Ankara, 1986, s. 43.

başvurmak anlamına gelen bu *taklit* terimi, Şâfî (204/819) döneminde artık bir üstadın öğretilerine dayanmak anlamına gelmiştir. *İçtihat kapısının kapanmasının* neden olduğu taklit, daha sonra ise yerleşmiş bulunan ekol ve otoritelerin doktrinlerini sorgusuz sualsiz kabul etmek anlamına kullanılmıştır.⁸ Bu noktada olmak üzere Muhammed Esed de taklidi, dini anlayış ve uygulamaların sorgulanmadan, hiç bir tahkik ve kritiğe başvurmadan olduğu gibi körü körüne benimsenmesi diye tanımlamaktadır.⁹ Yine bunlara paralel olarak, yakın zamanda yapılmış bir çalışmada da, *sorgulama yetersizliği* olarak nitelenen taklit, bilgisizliğin (cehâletin) kaynaklarından birisi olarak takdim edilmektedir.¹⁰

Günlük hayatta sıkça karşılaşılan, kimi inanç ve âdetler, kimi geleneksel yaşam tarzının ya da modern toplumun ürettiği problemler, kimi de bireysel özgürlük ve tercih alanında kalan, fakat dinî bilgiyle de ilişkili olan meseleler olarak nitelenen bid'atların¹¹ kökeni, ortaya çıkması ve yaşama imkanı bulması çeşitli nedenlere dayanmaktadır. Bunları iki noktada toplamak mümkündür: *Birisi*, İslam'ın kısa sürede farklı sosyal ve kültürel yapılara sahip bulunan milletler arasında yayılarak, onlara ait bazı öğelerin müslüman düşüncesinde de etki alanında olması; *diğeri* de, kimi İslâmî değerlerin yeni müslümanlar tarafından yanlış yorumlanması ya da eski kültürlerinin etkisiyle yanlış değerlendirilmesidir.

Bid'at probleminin doğuşunda müslümanların ilk üç neslinin yaşadığı dönem özellikle önem kazanmıştır. Bid'atlardan nefret etmek te işte bu dönemlerde oluşmuştur. Yeni olana karşı genel hoşnutsuzluğa işaret etmek için birlikte kullanılan ve sonuç olarak da kin ve düşmanlık ile benzer anlamda anlaşılan *bid'at*¹² ve *muhdes* sözcükleri, özellikle bu dönemden itibaren, onları çok korkunç gösterecek kötuleyici anlamlar

⁸ Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 68, 79-80.

⁹ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koçak-Ahmet Ertürk, İstanbul, 1996, II, 748 (dn. 38); II, 805 (dn. 4). Aynı anlayışın şîada da mevcut olduğunu görmekteyiz. Bkz. Ethem Ruhi Fıçlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İstanbul, 1996, s. 338.

¹⁰ Ömer Özsoy-İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an: Sistematik Kur'an Fihristi*, Ankara, 1999, s. 83.

¹¹ Ali Bardakoğlu, "Haramlar ve Helaller", *İlmihal*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1999, II, 143.

¹² Kimileri ilk asırda yapılan ve yapılagelen her şeyi sünnet, karşılarına çıkan her yeniliği de bid'at olarak değerlendirmişlerdir. Bkz. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, 1997, s. 231. Ali Dere de buna paralel olarak, bid'atın kelâmî alanda savunmacı yaklaşımın, muhafazakarlığına kalkan olarak kullandığı bir kavram olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ali Dere, "Rivâyet Malzemesinde Toplumsal Değişimin İzleri", *İslâmiyât*, c. 1, sayı: 2 (1998), s. 32.

almaya başlamıştır. Bid'at kavramının açıklık kazanması ve dini temellere oturtularak tanımlanması, sonraki iki döneme bırakılmıştır.¹³ Demek ki, bid'atların hem oluşumu hem de onlardan nefret edilmesi ilk dönemlerde ortaya çıkmıştır. Yine bu açıklamaya göre bid'at, önce pratik olarak ortaya çıkmış, daha sonra da teorik çalışmalar bunu izlemiştir.

İlk yüzyıl, bid'at düşüncesinin psikolojik hazırlanış, yeninin içtenlikle, fakat sade bir dille kötülenişi ve dindar kişiler tarafından, samimi ve heyecanlı bir şekilde ittifakla reddediliş dönemi oldu. İkinci yüzyıl, dâru'l-İslam'ı, gittikçe artan yeniliklerin hücumlarına karşı koruyabilecek kitapların oluşturulduğu bir dönem olarak belirdi. Savunma sisteminin öncüleri, tüm alanlarda büyük etkileri olan hadisçilerdi (Hadisçilere ve dolayısıyla hadise karşı çıkan grupların ulaşmak istedikleri sonuç; hadisçilerin kendi meselelerine dönmeleri, ehl-i bid'at ile mücadeleden vazgeçmeleri idi. Çünkü sünnet, bid'atın en çok korktuğu düşmanıydı¹⁴). Bazı istisnalar dışında, küçük kabilelere mensup olanlar, o zamana kadar görülmemiş olan sonradan ortaya atılanları kesinlikle reddeden kişiler olup, yeni düşüncelere inatla kapalı, çevreleri ve yetişme tarzları gereği katılığa ve taassuba elverişli idiler.¹⁵ Watt ta bu gerçeğe, *yeni olan herhangi bir şey kuşkulanılmaya açıktı* diyerek dikkat çekmektedir.¹⁶

Her geçen gün toplumda yeni düşünceler ve bir takım yeni uygulamalar ortaya çıkmaktadır. Bunların olması çok doğaldır; çünkü hayat iç ve dış dinamiklerle dönüşen bir süreç olduğu için, bu sürecin bir yansıması olarak ta, *dönemin özel şartlarının etkisiyle yaygınlaşan anlayışın doğal bir sonucu* olan yeni¹⁷ dediğimiz bir takım olguların ortaya çıkması normal bir şeydir. Asıl mesele bunlardan kaçınmak değil, aksine onlara karşı direnmek ve bunları iyi değerlendirip bir sonuca varabilmektir.

Metâlib ve Mezâhib'deki ifadesiyle;

¹³ Muhammed Talbi, "Bid'atlar", çev. Mehmet Şimşek, *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Der.*, Ankara, 1980, XXIII, s. 448.

¹⁴ İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifu'l-Hadis İlmî)*, İstanbul, 1982, s. 62.

¹⁵ Talbi, "Bid'atlar", XXIII, s. 448-449.

¹⁶ William Montgomery Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, çev. Turan Koç, İstanbul, 1997, s. 25-26.

¹⁷ Talbi, *agm.*, XXIII, s. 447-448.

yenilik yapacak olan birliği kırmayacak, şikâki artırmayacak, işin aslını inkar etmeyecek, teferruatı asıldan ayırmayacak, doğru istikametten sapmayacak, mücerret heveslere kapılarak ümmetin vicdanını yabancı vicdanlar gibi yapmaya çalışmayacak ve ümmetin şahsiyetini ortadan kaldıracak bid'atlara yol açmayacaktır; yenilik bize nefret değil sevgi aşılacaktır, korku ve endişe değil güvenlik getirecektir.¹⁸

Dinin özünün ve aslî hüviyetinin korunması yönündeki vurgular, müslümanların toplumda ortaya çıkan ve geleneksel dinsel yaşantının devamı sayılmayan yeni durumlar karşısında direnç ya da hassasiyet göstermesinin tek etkeni olmuştur. Bid'atlar da bu direnç ve tartışmanın yoğunlaştığı alanlardan birisi olmuştur.¹⁹

Biz de konunun öneminden dolayı kavramsal bir çalışma yapmayı uygun gördüğümüz bu araştırmamızda, tarih içerisinde bid'at hakkında yapılmış tanımlamaları tespit ederek, bid'at kavramının anlam alanı belirleme uğraşı içinde olduk. Kısacası; konu teorik bir biçimde, gerekli ölçütler ve yeni bir takım anlayışlar/görüşler de göz önünde bulundurularak, bir tespit çalışması niteliğinde olacaktır.

2. Bid'atın Anlam Alanı

2. 1. (B-d-a) Kökü ve Türevleri İle Oluşan Anlamın Etimolojik Düzeni

Bid'at (b-d-a) kökünden olup, bir şeye başlamak, sonradan ortaya atmak (ihdâs etmek), inşâ' etmek gibi anlamlara gelir. “Bede'a'ş-şey'e” denildiğinde, “onu inşâ' etti” ve “bedeahû” denildiğinde de, “ona başladı” anlamı anlaşılır.²⁰ Bunlara paralel olarak (b-d-a) köküne, “örneği olmayan bir şeyi yapmak” manası da verilmiştir.²¹ “Ubdiati'l-İbilu=Deve zayıflıktan ya da yorgunluktan dolayı yolda kaldı”²² şeklindeki kullanılıştaki temel anlam olan “engellemek, alıkoymak” anlamı, şu hadiste aynen

¹⁸ Paul Janet-Seailles Gabriel, *Metâlib ve Mezâhib*, çev. M. Hamdi Yazır, İstanbul, 1341, s. 35.

¹⁹ Bardakoğlu, *İlmihal*, II, 143.

²⁰ Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr el-Misrî, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1990, VIII, 6.

²¹ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, tahk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Samerrâî, Beyrut, 1988, II, 54; Ahmed b. Zekeriyâ b. Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luga*, tahk. Abdüsselâm Muhammed Hârun, Beyrut, 1991, I, 209.

²² Halil b. Ahmed, *age.*, II, 55; İsmâil b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-Luga*, tahk. Muhammed Hasan Âli Yâsîn, Beyrut, 1994, I, 430; Mecduddîn b. Muhammed b. el-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, tahk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Beyrut, ty., I, 107; İbn Manzûr, *age.*, VIII, 7; Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, tahk. Ali Şeyrî, Beyrut, 1994, XI, 9.

kullanılmıştır: Rasûlullah'a birisi gelmiş ve şöyle demiştir: *Ey Allah'ın elçisi! Binitimin yorgun ve bitkin düşmesi beni yoldan alıkoydu (yola devam etmeme engel oldu)*²³

Söz konusu (b-d-a) kökünün türevlerini ise ibdâ', ibtidâ', bid', bedî', mubtedi' ve bid'at olarak verebiliriz. Bunlardan; "geçmiş bir örneği olmaksızın bir şey ortaya atma" anlamına gelen ibdâ',²⁴ Allah hakkında kullanıldığı zaman aletsiz, örneksiz, zaman ve mekana bağlı kalınsızın bir şeyi ortaya koyma anlamına gelir ki, bu ifade yalnız Allah için bu şekilde kullanılır.²⁵ İbdâ'ın karşıtı ise, bir örneğe bakarak yaratmaktır.²⁶ Diğer bir türev olan bed', "önceden olmayan bir şeyi yapmak"²⁷ demek olup; bid' ise, herşeyde ilk kez olan ya da yapılan şey²⁸ anlamına gelmektedir. Bedî' kelimesi, kendisinden önce hiçbir şey olmayandır.²⁹ İbtide'a fiilin ism-i fâili olarak gelen mubtedi' türevi, "önceden olmayan bir şeyi yapan"³⁰ manasının yanısıra; inanç yönünden ehl-i sünnete aykırı olan (şia gibi),³¹ yasak bir şeyi yapıp, bundan dolayı da âhirette sevap uman³² ve sahabe ve tâbiûnun yapmadığı bir şeyi ortaya atarak sünnet ve icmâ'a aykırı davranan kişi³³ anlamlarına da gelir. Örf gereğince, daha çok *zemm* (*kınama*) için kullanılan mubtedi',³⁴ ehl-i bid'at ve ehl-i ehvâ olarak ta adlandırılır. Kâfir için ise, mubtedi' ifadesi kullanılmaz.³⁵

²³ Ebû Dâvud es-Sicistânî, *es-Sunen*, İstanbul, 1992, 40.Edeb, 115 (V, 346); Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Musned*, İstanbul, 1992, IV, 120; V, 272.

²⁴ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, tahk. Nedîm Mar'aşlı-Usâme Mar'aşlı, Beyrut, 1974, III, 1183; İbn Fâris, *age.*, I, 209; İbn Manzûr, *age.*, VIII, 6; Muhammed b. A'lâ et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn*, Beyrut, ty., I, 134.

²⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'an*, İstanbul, 1986, s. 50.

²⁶ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut, 1993, II, 28, (cüz: 4).

²⁷ Halil b. Ahmed, *Ayn*, II, 54.

²⁸ Halil b. Ahmed, *age.*, II, 54; İsmâil b. Abbâd, *Muhît*, I, 429; İbn Manzûr, *Lisân*, VIII, 6; Zebîdî, *Tâc*, XI, 8.

²⁹ Halil b. Ahmed, *age.*, II, 55.

³⁰ İbn Manzûr, *age.*, VIII, 6-7.

³¹ Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsa el-Kufevî, *el-Kulliyât: Mu'cem fî'l-Mustalahât ve'l-Furuki'l-Lugaviyye*, tahk. Adnan Derviş-Muhammed el-Misrî, Beyrut, 1993, s. 244. Ehl-i sünnet âlimlerinin eserlerinde, mubtedi' ve aynı kökten türeyen eş anlamlı terimler, genellikle ehl-i sünnetin zıttı ve sapık anlamında kullanılmıştır. Bkz. Muhammed Talbi, "Bid'atlar II", çev. Mehmet Şimşek, *Ankara Üniv. İlâhiyat Fak. Der.*, Ankara, 1981, XXIV, 594.

³² Ebû'l-Bekâ, *age.*, s. 41.

³³ Zeccâc Ebû İshak İbrahim b. es-Serî, *Maâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, tahk. Abdulcelîl Abduh Şelebî, Beyrut, 1988, I, 99.

³⁴ İbn el-Esîr, *Nihâye*, I, 107.

³⁵ Tehânevî, *Keşşâf*, I, 134.

Bid'atın türevlerinden olan *ibtede'a*, *bid'* ve *bedi'* kalıpları Kur'an'da şu şekilde geçmektedir:

... *İcad ettikleri (ibtede'a) ruhbanlığı biz onlara yazmamıştık* (el-Hadîd, 57/27).
Ruhbanlığı kendilerinin türettiği ifade edilmektedir.

... *Ben, elçilerden bir türedi (bid') değilim* (el-Ahkâf, 46/9) âyetinde, peygamberliği Hz. Peygamber'in ortaya çıkarmadığı belirtilmektedir. Yine bu âyet, "Allah'ın benden önceki bütün elçileri gibi ben de sadece bir beşerim" anlamına gelmektedir. Alternatif olarak bu ifade, "ben bu elçiler arasında bir yenileyici değilim" yani, "Allah'ın benden önceki elçileri tarafından tebliğ edilmemiş olan şeyleri size bildiriyor değilim". Bu, Allah'ın bütün peygamberleri tarafından tebliğ edilen ahlâkî öğretilerin aynılığı gerçeğini vurgulayan bir yorumdur.³⁶ Watt'a göre bu âyetle Kur'an, Hz. Muhammed'in peygamberlik çağrısının bir türedi (bid') olmadığı, aksine uzun bir peygamberler ve rasuller silsilesinin devamı olduğu hususu üzerinde önemle durmaktadır.³⁷

O, göklerin ve yerin yaratıcısıdır (bedi') (el-Bakara, 2/117; el-En'âm, 6/101). Bu âyetlerde, göklerin ve yerin hiçbir örneğe bakılmaksızın yoktan var edildiği³⁸ ifade edilmektedir. *Bedi'*, Allah'ın adlarından biridir. Allah, yaratıklarını herhangi bir örneğe dayanmaksızın ve ilk olarak ortaya çıkardığından dolayı, zatını bu adla adlandırmıştır. O, bu sıfatı ile her şeyi yoktan var edendir.

Bid'at kelimesinin kökü ve türevleriyle ilgili olarak verilen bir takım etimolojik bilgilere göre, gerek (b-d-a) kökü gerekse onun türevleri olan kelimeler, *mevcut olan durumun dışında olma, ilk olarak ortaya çıkarma ve icat etme* gibi anlamlara gelmektedir. Bu türevlerde, lafızdan anlama ya da kavrama/kavramsallaşmaya doğru bir gidiş söz konusudur.

(B-d-a) kökünün ve onun türevlerinin anlam alanlarını açıkladıktan sonra, şimdi de bid'at sözcüğünün, literatürümüzde kavramlaşmasından sonra kazanmış olduğu anlamlarını inceleyelim.

³⁶ Esed, *Kur'an Mesajı*, III, 1027. Ayrıca bkz. İbn Fâris, *Makâyis*, I, 209.

³⁷ Watt, *İslâmî Hareketler ve Modernlik*, s. 26. Krş. İbn Manzûr, *Lisân*, VIII, 6; Zebîdî, *Tâc*, XI, 8.

³⁸ İbn el-Esîr, *Nihâye*, I, 106; Zebîdî, *age.*, XI, 8.

2. 2. Bid'atın Kavramsallaştıktan Sonra Kazanmış Olduğu Anlamlar

İslam'dan önceki dönemde, Arap dilinin kendine ait özelliği içinde, alışlagelene, örf ve âdete uymayan yeni bir şey icat etme ya da ortaya koyma anlamlarında, sünnetin karşıtı olarak kullanılan bid'at³⁹ hakkında, İslâmî literatürün ilk lügat sahiplerinden olan Halil b. Ahmed (175/791)'in yaptığı şu tanım, daha sonraki çalışmalarda da görülmektedir: *Bid'at; dinde ve din dışında türetilenler için verilen bir addir. O, Hz. Peygamber'den sonra ortaya atılan arzu ve davranış türünden olan şeylerdir.*⁴⁰ Cevherî (393/1002) ise, dinde, dinin tamamlanmasından sonra ortaya atılan şeyler⁴¹ tanımını yapar. Aynı tanıma İbn Manzûr (711/1311), Fîruzâbâdî (816/1413) ve Zebîdî (1203/1788)⁴² de kaydetmektedir. Yine, Cevherî'nin çağdaşı olan İbn Fâris (395/1004) de bid'atı, örneği olmaksızın ortaya atılan şey⁴³ diye tanımlar. İbn Fâris'in vermiş olduğu bu bid'at tanımını Nevevî (676/1277), Şâtıbî (790/1388), Ali el-Kârî (1014/1605) ve Tehânevî (1158/1745)'de⁴⁴ de görmekteyiz.

İbn el-Esîr (606/1209)'e göre bid'at; *dinde inanç, ibadet, hüküm ya da kanun açısından, önceden bir benzeri geçmeyecek şekilde ortaya atılan iştir.*⁴⁵ Bu tanım, bid'atı inanç ve ibadetle sınırlandırmayıp, aksine hüküm ve kanunları da içine almış olmasından ötürü geneldir. Bid'atla ilgili müstakil bir çalışma yapan ve konuyu detaylı olarak ele alan Şâtıbî, terimi özelleştirmiş ve bid'at, *dine benzetilerek ortaya atılan ve kendisiyle, Allah için yapılan ibadette aşırılığa gitme/mübâlağa kastedilen bir yoldur*, tanımını yapmıştır. Bu tanım, bid'atın anlam alanına âdetleri katmayıp ta, sadece ibadetleri katanların görüşüne uygundur. Tanıma âdetleri dahil edenlerin anlayışına

³⁹ Ignaz Goldziher, *Etudes sur la Tradition Islamique*, Fransızca çev. Leon Bercher, Paris, 1952, s. 25. (İlgili yerin çevirisini yapma lutfunda bulunan Doç. Dr. Fazlı Arabacı'ya teşekkür ederiz).

⁴⁰ Halil b. Ahmed, *Ayn*, II, 54-55; İsmâil b. Abbâd, *Muhît*, I, 430; Mecduddîn Muhammed b. Yâkub el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, tahk. Muhammed Naim el-Arkasûsî, Beyrut, 1993, s. 906; Zebîdî, *age.*, XI, 8.

⁴¹ Cevherî, *Stâh*, III, 1184.

⁴² Bkz. İbn Manzûr, *Lisân*, VIII, 6; Fîruzâbâdî, *Kâmûs*, s. 906; Zebîdî, *Tâc*, XI, 8.

⁴³ İbn Fâris, *Makâyıs*, I, 209.

⁴⁴ Bkz. Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu Sahîhi'l-Muslim*, Beyrut, ty., VI, 154; Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa, *el-İ'tisâm*, tahk. Ahmed Abdu's-Şâfî, Beyrut, 1991., I, 27; Ali el-Kârî el-Herevî, *Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Beyrut, ty., I, 178; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 133.

⁴⁵ Mecduddîn b. el-Esîr el-Cezerî, *Câmiu'l-Usûl li Ehâdîsi'r-Rasûl*, tahk. Abdulkâdir el-Arnâvut, Beyrut, 1983, I, 189.

göre ise bid'at, *dine benzetilerek ortaya atılan ve kendisiyle, dinde kastedilenlerin hedeflendiği bir yoldur.*⁴⁶ Bu iki tanım arasındaki tek fark, birisinde ibadet açısından bir yaklaşım, diğerinde ise genel bir yaklaşım olmasıdır. Her iki tanımda da dikkati çeken nokta, *dine benzeyen/din görünümlü* ifadesidir. Yine Şâtübî'ye göre bu ifade, gerçekte dinde olmayan,⁴⁷ ancak din yoluna benzetilen, bu açıdan da dine karşıt (zıt) olan⁴⁸ anlamlarına gelmektedir.

İbn el-Esîr'in inanç, ibadet, hüküm ya da kanun açısından yaklaştığı ve Şâtübî'nin de dinle benzeştirildiğini ileri sürerek yaptığı bid'at tanımını, Curcânî (816/1413)'de biraz daha değişik bir biçimde görmekteyiz: *Sünnete aykırı bir davranış olan bid'at, sahabe ve tâbiûnun yapmadığı ve şer'î bir delilin de gerektirmediği, sonradan ortaya atılan bir iştir.*⁴⁹ Kendisinden önce genel olarak yapılan bid'at tanımı, Curcânî'de *sahabe ve tâbiûnun yapmadığı işlerle* kayıt altına alınmış, kapsamı daraltılmıştır. *et-Ta'rîfât*'ta kayıt altına alınan ve kapsamı daraltılan bid'at, Ebû Saîd el-Hâdimî (1176/1762)'ye göre, Rasûlullah'ın döneminde olmayıp ta sonradan ortaya atılanlardır.⁵⁰

Yapılan bu tanımlardan hareket ederek, son zamanlarda da bir takım tanımlamalar geliştirilmiştir: Hz. Peygamber ve ashabının hiçbir açıklama yapmadığı halde, dinde ve dinin korunmasını istediği alanlarda insanların ortaya attığı söz ve davranışlar;⁵¹ sonradan ortaya atılan ve dinin tamamlanmasından sonra dinde türetilenler;⁵² hadislerde temeli olmadığı halde, pratik hayatta ortaya çıkan bütün yenilikler;⁵³ Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu örneğe aykırı olan yenilikler;⁵⁴ İslam

⁴⁶ Şâtübî, *age.*, I, 28.

⁴⁷ Bid'atın *dinde olmayan şey* olarak tanımlanmasının bir takım yanlış anlayışlara yol açtığına ilişkin olarak bkz. M. Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet -Eleştirel Bir Yaklaşım-*, Ankara, 1997, s. 50. Ayrıca, *dinde olmayıp, ona sonradan ilave edilip sokuşturulan şey* tanımının, efrâdını câmi', ağıyarını mâni' olmadığına ilişkin olarak da bkz. M. Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara, 1999, s. 167-168.

⁴⁸ Şâtübî, *İ'tisâm*, I, 29.

⁴⁹ Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, tahk. Abdurrahmân Umeyre, Beyrut, 1987, s. 68.

⁵⁰ Ebû Saîd el-Hâdimî, *el-Berîka Şerhu't-Tarîka*, İstanbul, 1991, I, 122.

⁵¹ Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sunne Kable't-Tedvîn*, Beyrut, 1993, s. 18.

⁵² *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, "Bid'at" mad., Kuveyt, 1983, VIII, 21.

⁵³ Ignaz Goldziher, "İspanya Arapları ve İslam", çev. İ. Hakkı Ünal, *İslâmi Araştırmalar*, Ankara, 1986, sayı: 1, s. 99.

⁵⁴ Fazlurrahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Ankara, 1993, s. 80.

bilginlerinin nazarında fikir suçu denilen şeyin asgari nisbeti⁵⁵... Modern döneme ait olan bu tanımlamalarda, geçmişteki tanımlardan farklı olarak bir özgünlük yoktur; bunlar, önceki tanımların farklı bir versiyonda tekrar edilmesinden ibarettir. Teorik temelde de bir farklılık yoktur.

Âlimlerin, bid'at kavramına ve onun delâlet ettiği kapsama bakış açılarının farklı olmasındandır ki, tanımlar çeşitlilik göstermektedir. Kimileri onun kapsamını geniş tutmuş, hatta sonradan çıkan her şeyi bid'at saymışlar; kimileri de kapsamı dar tutmuşlardır. Bid'at kavramının kapsamını *geniş* tutarak tanım yapanların arasında Şâfiî (204/819), İzzuddîn b. Abdusselâm (660/1261), Ebû Şâme (665/1266), Nevevî (676/1277); mâlikilerden Şehâbeddîn el-Karâfi (684/1285), Zurkânî (1122/1710); hanefilerden İbn Âbidîn (1252/1836); hanbelilerden İbn el-Cevzî (597/1200) ve zâhirilerden de İbn Hazm (456/1063); tanımı *dar* kapsamlı olarak tutanlar arasında ise mâlikilerden başta İmam Mâlik (179/795), Turtûşî (520/1126), Şâtübî (790/1388); hanefilerden Bedruddîn el-Aynî (855/1451), Şümnî (872/1467); şâfiîlerden Beyhakî (458/1065), İbn Hacer el-Askalânî (773/1371), İbn Hacer el-Heytemî (973/1565); hanbelilerden de Takıyyuddîn ibn Teymiye (728/1327) ile İbn Receb (975/1567) sayılabilir.⁵⁶

Bid'atı geniş kapsamlı olarak kabul eden âlimler, Hz. Peygamber'in bid'atı reddeden hadisleriyle, bu dönemde günlük yaşama girmesi zorunlu bulunan yenilikleri bağdaştırmanın tek yolu olarak, bid'atı, yapılmasında sakınca bulunmayan *iyi bid'at* ile, yapılması yasaklanan *kötü bid'at* olarak ayırmayı uygun bulmuşlardır. Dar kapsamlı tanımlayanlara göre ise, dinle ilgisi olmayan ve dini mahiyeti de bulunmayan şeyler bid'at sayılmaz. Bu bakımdan, örf ve âdet türünden olan davranışlar, bid'at kavramının dışında kalır.⁵⁷ Bid'atın kapsamının dini konularla sınırlı olduğu hususunda İslam bilginleri görüş birliği içindedir. Bu nedenle inanç ve ibadet hayatının dışında kalan yenilikler, bid'at kavramının kapsamına girmez.⁵⁸ Bu noktada şu hususa da dikkat çekmek gerekir ki, *dar* ve *geniş kapsamlı bid'at* tanımlarının, sonradan ortaya çıkan her

⁵⁵ Ahmet Demirci, "Hadis Usûlünde Mantikî Unsurlar", *Erciyes Ünv. İlahiyat Fak. Der.*, Kayseri, sayı: 12, s. 107.

⁵⁶ *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 21, 23.

⁵⁷ Rahmi Yaran, "Bid'at" mad., *İslam Ans.* (TDV), İstanbul, 1992, VI, 129-130.

⁵⁸ Bardakoğlu, *İlmihal*, II, 144.

şeyin bid'at ve dolayısıyla dalâlet/sapkınlık olup olmadığı konusundaki uzun yorum ve tartışmaların bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Bir başka anlamda, dar ve geniş kapsamlı bid'at tanımlamaları, *dini yorumlama yöntemiyle* de yakından ilintilidir.

Sünnetle bid'at arasında bir zıtlık ta sözkonusudur. Özellikle kelmacılar sünneti, bid'atın karşıtı olarak değerlendirmişlerdir.⁵⁹ Abdurrahmân b. Mehdî (198/814)'nin, *Sufyân es-Sevrî hadisinde imamdır, fakat sünnette değildir; Evzâî sünnette imamdır, fakat hadisinde değildir; Mâlik ise her ikisinde de imamdır*⁶⁰ sözündeki sünnetin de bid'atın karşıtı olduğu söylenmiştir.⁶¹ Sünnet-bid'at zıtlığından ötürüdür ki, bir kimse Hz. Peygamber'in davranışlarına uygun olarak davranırsa, “falan sünnet üzeredir”; ona aykırı davranırsa da, “falan bid'at üzeredir” denilir.⁶² Bir kısım hadiste de sözkonusu karşıtlığın bulunduğu dikkat çekilerek, *Hz. Peygamber'e nisbet edilen rivâyetlerin bir kısmında sünnet-bid'at karşıtlığı şeklinde bir kullanım mevcut ise de, bunu ispat için yeterli sayıda ve sıhhatte merfû' habere sahip değiliz. Bu sebeple ilgili rivâyetlere ihtiyatla bakmaktayız*,⁶³ değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu karşıtlık, fırkaların ortaya çıkmasından sonra daha da belirgin bir duruma gelmiştir. İlk fitne hareketlerinden itibaren İslam'a giren değişik kültürlerin etkisiyle, toplumsal yapıda bir takım sorunların başlaması sonucu bazı yeniliklerin, diğer bir deyişle, kimi kültür değişmelerinin ortaya çıkması, sünnet-bid'at tartışmalarına etki eden sosyal olgulardan bir tanesidir.

Bid'at, ilk defa ortaya çıkan ya da İslam dışı görünen düşünce ve yaşayışların etkisi altında kalarak, bir tür yoldan (sünnetten, ilke olarak selefin yolundan)

⁵⁹ Bkz. Ebû İshak İbrahim b. Mûsa eş-Şâtübî, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerîa*, tahk. Abdullah Dıraz, Beyrut, ty., IV, 4. (Bu ifade, Yahya b. Muâz er-Râzî tarafından da kullanılmıştır. Bkz. Şâtübî, *İ'tisâm*, I, 68); Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hakk min İlmi'l-Usûl*, tahk. Ebû Mus'ab Muhammed Saîd el-Bedrî, Beyrut, 1992, s. 67; Mustafa es-Sibâî, *es-Sunne ve Mekânetuhâ fî Teşrîi'l-İslâm*, Beyrut, 1985, s. 48; Accâc, *Sunne*, s. 18; Allâl el-Fâsî, *Makâsıdu's-Şerîati'l-İslâmiyye ve Mekârimuhâ*, Rabat, ty., s. 183; Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 199, s. 430.

⁶⁰ Bkz. İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Beyrut, 1952, II, 19; Hibetullâh b. Hasen el-Lâlekâî, *Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehl-i's-Sunne ve'l-Cemâa*, tahk. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Ğâmid, Riyad, 1997, I, 70; Muhammed b. Abdalbâkî ez-Zurkânî, *Şerhu'z-Zurkânî alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik*, Beyrut, 1990, I, 6.

⁶¹ M. Yusuf Guraya, *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım -Mâlik'in Muvatta'ı Özelinde-*, çev. Mehmet Emin Özafşar, Ankara, 1999, s. 133-134.

⁶² Şâtübî, *Muvâfakât*, IV, 4; Accâc, *Sunne*, s. 18.

⁶³ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara, 1999, s. 39.

sapmadır.⁶⁴ Yine bid'at, ibadet hususunda, İslam'a aykırı ve yeni etkilerden doğmuş olarak görülen bir sapma anlamına da gelebilir. Bu anlamda Watt da bid'atı, *daha sonraları kelamda sapıklık için kullanılan yaygın bir kelime* diye nitelendirmektedir.⁶⁵ Bid'at, dinden olmayan bir şeyi ortaya atıp, onu, kulu Allah'a yaklaştıran bir uygulama gibi, dinin bir parçası haline getirmektir. Ortaya atılan bir şey, eğer dinin bir parçası durumuna getirilmez, dini bir uygulama olarak kabul edilmezse, insanı dalâlete götüren merdûd bid'at kategorisinde değerlendirilemez.⁶⁶ Ayrıca bid'at, değişim,⁶⁷ gelenek ve tabu oluşmasında çok önemli bir role sahip olmuş, sahibinin ya da fâilinin toplum içinde bir stereotipe* (klişeye-peygambere) benzetilmesine neden olmuş;⁶⁸ hakkında kullanılan bir şeyi, bir fikri ya da bir şahsı itibarsız kılması için oldukça kötuleyici anlamda, II/VIII. yüzyılın sonundan itibaren, halk arasında ve polemik dilinde epeyce yayılmıştır.⁶⁹

Arap câhiliyye döneminde geleneğe aykırı bir şey yapmak ya da yeni bir şey ortaya atmak anlamına gelen bid'at, İslam'dan sonraki dönemde de bu anlamı pek fazla bir değişikliğe uğramadan hemen hemen korumuştur. Bid'atın, İslam'dan önceki dönem ile sonraki dönemlerdeki tanımları arasındaki tek fark, İslam'dan sonraki dönemde bid'at kelimesinin, dinde dinsel geleneğe aykırı olarak yeni bir şey ortaya atmak, Peygamber'in sünnetine aykırı bir şey ortaya koymak anlamlarına gelmesidir. Bu anlayışı, *sâbit dünya görüşünün* üretmiş olabileceği ihtimali ciddi anlamda düşünülmalıdır.

O halde bid'at; *müslümanca yaşama yollarını en ince detaylarına kadar toplayan sünnetin içermediği her şey*; diğer bir deyişle, *sünnetin ruhuna (hikmet ve ilkelerine) uymayan ve ona aykırı olan her şeydir*. Bu bağlamda, sünnet lafzıyla Hz.

⁶⁴ Talbi, "Bid'atlar II", XXIV, s. 603-604.

⁶⁵ Bkz. Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, s. 26.

⁶⁶ Mûsa Cârullah Bigiyef, *Kur'an-Sünnet İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım: Kitâbu's-Sunne*, çev. Mehmet Görmez, Ankara, 1998, s. 20-21. Ayrıca aynı yerde, mantık ve felsefenin de bid'at olduğunu ileri süren görüşlere yönelik bir eleştiri vardır.

⁶⁷ Bid'at kelimesinin değişime işaret ettiğine ilişkin olarak bkz. Dere, "Rivâyet Malzemesinde Toplumsal Değişimin İzleri", s. 32.

* *Ana kişilik ve kalıp inanç* anlamları da verilmektedir. Bkz. Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul, 1995, s. 94.

⁶⁸ Orhan Koloğlu, *İslam'da Değişim*, İstanbul, 1993, s. 35.

⁶⁹ Talbi, "Bid'atlar II", XXIV, s. 593-594.

Peygamber'in tebliğ etmiş olduğu risâlet, bid'at lafzıyla da buna uymayan anlayış ve yorumların kastedildiğini söyleyebiliriz.

Bid'at kavramıyla yakından bağlantılı olarak gördüğümüz *muhdes* kavramının da ne anlama geldiğine kısaca değinerek konunun netleşmesini sağlayalım.

2. 3. Bid'at-Muhdes Kavramlarının Anlam Benzerliği (Müterâdiflik)

Arap dilinin ilk lügatlarından olan Halil b. Ahmed (175/791)'in *Kitâbu'l-Ayn* ve İsmâil b. Abbâd (385/995)'in da *el-Muhît fi'l-Luga* adlı eserlerinde (h-d-s) kökü hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır.⁷⁰ Kök anlamı itibariyle, "bir şeyin daha önceden yok iken sonradan ortaya çıkmasıdır"⁷¹ manasına gelen *hades* kelimesi; sonradan ortaya çıkan, güzel bulunmayan, alışık olunmayan ve sünnette bilinmeyen şeylerdir.⁷² *Muhdes* ise, kitap, sünnet ve icmâ'da bilinmeyen işler; selef-i sâlihinin yapmayıp ta, daha sonra ehl-i ehvânın ortaya attıkları; itikâdî, fiilî ve sözlü bid'atlar⁷³ gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca muhdesin, kınanmış bid'atlar olduğunu söyleyenler de vardır.⁷⁴ Goldziher de bunların hepsine paralel olarak muhdes için, ilk uygulama olarak bilinen sünnete ya da belirlenmiş olan uygulama alanına aykırı olan şeylerdir,⁷⁵ tanımını yapmaktadır. Görüldüğü gibi o da muhdesi, sünnet dışı uygulamalar olarak değerlendirmiştir.

Ehl-i hadisin ileri gelenlerinden olan Ahmed b. Hanbel (241/855) de, Şâfiî'nin içi re'y dolu olan *er-Risâle* adlı eseri için *muhdes* ifadesini kullanmıştır⁷⁶ ki, burada da muhdesin, hadis/sünnet dışında alışık olunmayan bir takım şeyler anlamına geldiği

⁷⁰ Bkz. Halil b. Ahmed, *Ayn*, III, 177; İsmâil b. Abbâd, *Muhît*, III, 34.

⁷¹ Cevherî, *Sihâh*, I, 278; İbn Fâris, *Makâyis*, II, 36; Râgıb, *Mufredât*, s. 158; Zebîdî, *Tâc*, III, 189.

⁷² İbn el-Esir, *Nihâye*, I, 351; İbn Manzûr, *Lisân*, II, 131; Bedruddin el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, ty., XV, 94.

⁷³ Bkz. İbn el-Esir, *age.*, I, 351; İbn Manzûr, *age.*, II, 131; Ali el-Kârî, *Mirkât*, I, 178; Şihâbuddîn Ahmed el-Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, Beyrut, 1990, XV, 272; Ahmed Abdurrahman el-Bennâ, *el-Fethu'r-Rabbânî mea Şerhihi Bulûği'l-Emânî*, Beyrut, ty., I, 189.

⁷⁴ Zekiyuddîn Abdulazîm b. Abdulkavî el-Munzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb mine'l-Hadisi's-Şerîf*, tahk. Muhyiddîn Deyb Misto-Yûsuf Ali Bedivî, Dımaşk, 1993, I, 108; Halil Ahmed es-Sehârenfûrî, *Bezlu'l-Mechûd fi Halli Ebî Dâvud*, Beyrut, ty., XVIII, 135.

⁷⁵ Ignaz Goldziher, *Vorlesungen Uber des Islam*, Heidelberg, 1963, s. 256.

⁷⁶ İbn Abdilberr en-Nemerî, *el-İntikâ fi Fedâili's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukahâ*, Beyrut, ty., s. 76-77 (dn. 1).

görülmektedir. İbn Hanbel'in re'y dolu *er-Risâle* için böyle bir eleştiride bulunmasını, O'nun, Hz. Peygamber ve sahabe döneminde olmayıp ta, kendi döneminde ortaya çıkan her şeye bid'at gözüyle bakmasıyla açıklayabiliriz.⁷⁷ Yeri gelmişken hemen belirtelim ki, Dârimî (255/868), "re'ye tutunmanın kerâhiyeti" adlı bir bölüm açmakta ve orada re'y aleyhtarı bir takım görüşler ve örnekler⁷⁸ vermektedir. Buradan hareketle, Dârimî'nin de re'yi bid'at kapsamına aldığını ve böylece değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Muhammed b. Şuca' es-Selcî ve Zuheyr el-Eserî de, Kur'an için muhdes ifadesini kullanmışlardır. Burada da muhdes, *mevcut değilken mevcut olan* anlamına gelmektedir.⁷⁹

Şâfîî, sonradan ortaya çıkan şeyler diye tanımladığımız *muhdesâtı* iki kategoride ele almıştır: *Birisi*, kitaba, sünnete ve icmâ'a aykırı olan şeylerdir ki, bunlar dalâlet türünden bid'atlardır; *diğeri* de, kitaba, sünnete ve icmâ'a aykırı olmayan şeylerdir ki, bunlar yerilmemiş muhdestir.⁸⁰

(H-d-s) kökünden türemiş olan *ahdese* türevine verilmiş olan anlamlar, şu âyette de görülmektedir:

⁷⁷ Ahmed b. Hanbel'in bid'atlara karşı ne kadar ciddi bir mücadele verdiğini, Kuteybe b. Saîd el-Belhî (240/855)'den nakledilen; "Ahmed b. Hanbel ölünce bid'atlar çoğalmaya ve her tarafa yayılmaya başladı" rivâyeti açık bir biçimde göstermektedir. Bkz. Ahmed b. Huseyin el-Beyhakî, *Menâkibu's-Şâfîî*, tahk. Seyyid Ahmed Sakr, yy., 1970, II, 250. İbn Abdilberr de Ahmed b. Hanbel'in bid'atçılara karşı katı davrandığını nakletmiştir. İbn Abdilberr, *age.*, s. 166. Ebû Sevr ise; "Şâfîî gelene dek biz bid'atları terk edemedik" derken, ehl-i hadisin bir diğer imamının bid'atlar karşısında sergilediği tavra dikkat çekmiştir. Bkz. Beyhakî, *age.*, II, 264. Ayrıca Şâfîî'nin, bid'atlara karşı dini korumaya çaba gösterdiği de ifade edilmiştir. Bkz. Beyhakî, *age.*, II, 324, 469.

⁷⁸ Bkz. Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî, *es-Sunen*, İstanbul, 1992, I, 60-63. Muâz b. Muâz'ın naklettiğine göre Sevvâr b. Abdullah da Zufer'i, re'yci ve dolayısıyla bid'atçı olduğundan dolayı huzuruna kabul etmemiştir. Bkz. Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, tahk. Seyyid Muazzam Huseyin, Kahire, ty., s. 139.

⁷⁹ Bkz. Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfî'l-Musallîn*, tahk. Helmut Ritter, Wiesbaden, 1980, s. 583-584. Halku'l-Kur'an tartışmalarının da bid'at kapsamına girdiğine ilişkin görüşler için ayrıca bkz. Muhammed b. Ahmed el-Malatî, *Kitâbu't-Tenbih ve'r-Redd alâ Ehli'l-Ehvâi ve'l-Bida'*, tahk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, yy., 1993, s. 128-131; İbn Abdilberr, *İntikâ*, s. 165; Ignaz Goldziher, *Zâhiriler*, çev. Cihat Tunç, Ankara, 1982, s. 112. Sufyân es-Sevrî ile Sufyân b. Uyeyne, Kur'an'ın yarıtılmış olduğunu söyleyenlerin *mubtedi'* olduklarını belirtmişlerdir. Bkz. İbn Abdilberr, *age.*, s. 113. Kelâmın bid'at olduğuna ilişkin görüşe, Kâdi Abdulcebbar tarafından yöneltilen eleştiri için ise ayrıca bkz. Kâdi Abdulcebbar, *Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, tahk. Fuad Seyyid, Tunus, 1986, s. 184-185.

⁸⁰ Beyhakî, *Menâkib*, II, 469; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, tahk. Muhibbuddîn el-Hatîb, Kahire, 1988, XIII, 267. İbn el-Esir de bid'at için iki türlü ayırım yapmıştır. Bkz. İbn el-Esir, *Nihâye*, I, 106.

... *Bilmezsin belki Allah, bundan sonra (iddet süresi içinde) yeni bir iş ortaya çıkarır (yuhdisu) (et-Talâk, 65/1).*

Muhdes kelimesi ise Kur'an'da şöyle geçmektedir:

Kendilerine rablerinden gelen her yeni (muhdes) uyarıyı, mutlaka eğlenerek dinlerler (el-Enbiyâ, 21/2).

Rahmândan onlara hiçbir yeni (muhdes) uyarı gelmez ki, mutlaka ondan yüz çevirmesinler (eş-Şuarâ, 26/5).

Bu açıklamalardan sonra da anlaşılmaktadır ki, muhdes, yeni, sonradan olmuş demektir. Buradaki âyetlerin belirttiği husus ise, Kur'an'ın inmekte olan yeni âyetleridir.

Hz. Peygamber de;

... *İşlerin en kötüsü sonradan ortaya çıkanlardır (muhdesât)...*⁸¹

... *Siz, sonradan ortaya çıkanlardan sakının...*⁸²

... *Sonradan ortaya çıkanların hepsi de bid'attır...*⁸³

ifadeleriyle, muhdes olanlardan sakındırmış ve onlardan uzak durulmasını salık vermiştir. Ayrıca bu rivâyetler, sâbit dünya görüşüne göre her yeni olanın düşüş olduğuna ve gerçeğin de geçmişte bulunduğuna işaret etmektedir; dolayısıyla gelecek hep düşüştür ve düşüşün tarihidir. Sözkonusu rivâyetler, bu bakış açısıyla da yoruma açıktır.

Muhdesin bid'atla aynı anlamda (müterâdif) olduğuna ilişkin olarak, Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu sözleri örnek olarak verebiliriz:

*Kim ki orada (Medine) bir hades ihdâs ederse...*⁸⁴

⁸¹ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, 1992, 96.İ'tisâm, 2 (VIII, 139); Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, 1992, 7.Cum'a, 13 (I, 592); İbn Mâce el-Kazvinî, *es-Sunen*, İstanbul, 1992, Mukaddime, 7 (I, 17-18); Dârimî, *Sunen*, Mukaddime, 23 (I, 61); Ahmed b. Hanbel, *Musned*, III, 319, 371.

⁸² Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sunen*, İstanbul, 1992, 39.İlim, 16 (V, 449); Ebû Dâvud, 39.Sünnet, 5 (V, 15); İbn Mâce, Mukaddime, 6-7 (I, 16, 18); Dârimî, Mukaddime, 16 (I, 44); Ahmed b. Hanbel, *age.*, IV, 126-127.

⁸³ İbn Mâce, Mukaddime, 7 (I, 18); Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Neseî, *es-Sunen*, İstanbul, 1992, 19.İydeyn, 22 (III, 188-189); Ebû Dâvud, 39.Sünnet, 5 (V, 15); Ahmed b. Hanbel, *age.* III, 371; IV, 126-127.

... Fakat siz benden sonra bir çok şey ihdâs ettiniz...⁸⁵

... Senden sonra onların neler ihdâs ettiğini bilemezsin...⁸⁶

Nakledilen şu olaylarda da muhdes, bid'at anlamında kullanılmıştır:

İbn Abdullah b. Muğaffel'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Ben namaz kılarken, sesli olarak; “bismillâhirrahmânirrahîm” dediğimi babam duydu ve bana: *Oğlum! (Namazda besmeleyi sesli olarak söylemen) muhdestir. Sen muhdesten sakın!* dedi ve ekledi: *Ashabı arasında, İslam'da bid'at türetmek hususunda Hz. Peygamber'den daha çok sakınan birisini görmedim. Ben Hz. Peygamber, Ebû Bekir, Ömer ve Osman ile beraber namaz kıldım ve hiçbirisinden de besmeleyi sesli olarak söylediklerini duymadım. Sen de öyle söyleme! Namaz kıldığın zaman da; “elhamdu lillâhi rabbilâlemîn” de!*⁸⁷

İbn Mâlik el-Eşcaî'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Babama dedim ki: *Babacığım! Sen Hz. Peygamber, Ebû Bekir, Ömer, Osman ve beş yıl da Kûfe'de Ali'nin arkasında namaz kıldın. Onlar (sabah namazlarında) kunut okurlar mıydı? Babam bana cevap olarak : Oğlum! O (sabah namazında kunut okumak) muhdestir dedi.*⁸⁸

Yine Hz. Âişe'den gelen, *eğer Rasûlullah kadınların neler ihdâs ettiklerini görseydi, İsrâiloğullarının kadınlarının engellendiği gibi, onların da mescitlere girmesine engel olurdu*⁸⁹ ve Muhammed b. Sîrîn (110/729)'den gelen, *Kur'an'da*

⁸⁴ Buhârî, 29.Medîne, 1 (II, 220-221); 58.Cizye, 10,17 (IV, 67-69); 85.Ferâiz, 21 (VIII, 10); 96.İ'tisâm, 5-6 (VIII, 144-145, 148); Muslim, 15.Hacc, 85 (I, 995); Itk, 4 (II, 1147); Ebû Dâvud, 38.Diyât, 11 (IV, 669); Neseî, 43.Dahâyâ, 34 (VII, 232); 45.Kasâme, 10, (VIII, 20); Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I, 81, 108, 118, 119, 122, 126, 151, 152; II, 398, 450, 526; III, 238, 242.

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *age.*, III, 18, 39.

⁸⁶ Buhârî, 65.Tefsîr, 21 (V, 240); 81.Rikâk, 45, 53 (VII, 195, 207); 92.Fiten, 1 (VIII, 86); Muslim, 2.Tahâret, 12 (I, 217); 4.Salât, 14 (I, 300); 43.Fedâil, 9 (II, 1794-1796); Cennet, 14 (III, 2194); Tirmizî, 35.Kıyâme, 2 (IV, 616); 44.Tefsîr, 21 (V, 322); Neseî, 11.İftitâh, 21 (II, 134); 21.Cenâiz, 19 (IV, 117); 24.Hacc, 50, 52 (V, 153-155, 157); İbn Mâce, 25.Menâsik, 40, 76 (II, 992, 1016); Dârimî, 5.Menâsik, 18 (I, 367); Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, İstanbul, 1992, 21.Cihâd, 14 (II, 462); Ahmed b. Hanbel, *age.*, I, 39, 50, 235, 253, 384, 402, 406, 407, 425, 439, 453, 455; III, 28, 102, 281; IV, 396; V, 48, 50, 388, 393, 400, 412.

⁸⁷ Tirmizî, 2.Salât, 66 (II, 12-13); İbn Mâce, 5.İkâme, 4 (I, 267-268); Ahmed b. Hanbel, *age.*, IV, 85. İlgili rivâyetin bir değerlendirmesi için bkz. Muhammed Abdulhayy el-Leknevî, *İkâmetu'l-Hucce*, tahk. Abdulfettâh Ebû Gudde, yy., 1990, s. 45.

⁸⁸ Tirmizî, Salât, 178 (II, 252); İbn Mâce, İkâme 145 (I, 393). Aynı rivâyet Neseî'de de geçmekte (12.Tatbîk, 32, II, 204) ve “muhdes” kelimesi yerine bizzat “bid'at” kelimesi kullanılmaktadır.

⁸⁹ Muslim, 4.Salât, 30 (I, 329); Tirmizî, 4.Cum'a, 36 (II, 420); Mâlik, 14.Kible, 6 (I, 198).

yapılan bu lahnları muhdes olarak değerlendiriyorlardı⁹⁰ gibi rivâyetlerde de bid'at ile muhdes arasındaki anlam benzerliği açıkça görülmektedir.

Hadislerde ve diğer rivâyetlerde hades kökü ve türevleri, ifade ettikleri anlam bakımından bid'at kelimesiyle benzer anlamda olup, gerek sözcük kullanımındaki yenilik, gerekse de terminolojik dildeki yerilmiş ifadesiyle *dinde sonradan ortaya çıkmış, eksiklik ve fazlalık getiren şeyler* anlamında olumsuz bir manada kullanılmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki, hem bid'at hem de muhdes hakkında yapılmış olan tanımlamaların⁹¹ ortak paydası, Kur'an'ın ilk yorumu olan *nebevî modelin evrensel olduğu* tezine bağlı olarak üretilmiş olmalarıdır. Din alanında sonraları ortaya çıkarılan bir takım yeni oluşumların (muhdesât) bid'at olarak adlandırılmasına hiçbir engel yoktur. Her muhdes bid'at değildir; fakat ibadet yaşantısıyla ilgili yeni uygulamalar getiren, ibadet yaşantısını -deyim yerindeyse- *renklendirecek* düşüncesiyle ortaya atılan bir takım sonraki oluşumlar, bid'atın ta kendisidir.

Bid'atın dildeki kullanımı ve kavramlaştıktan sonra kazanmış olduğu anlamlara ilişkin bir takım bilgiler verdikten sonra, diğer bir deyişle, bid'atın anlam haritasını net olarak belirledikten sonra, şimdi de kısa olarak bid'at çeşitlerine bir göz atalım. Zira, tanımlarıyla ilgili olarak yapılan açıklamalardan sonra, konuyu daha da somutlaştırmak ve netleştirmek için çeşitleriyle ilgili de bir kaç söz söylemek, konu açısından faydalı olacaktır.

3. Bid'at Çeşitleri

Bid'atta en önemli noktayı, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkanlara İslâmî bir görünüm verilmesi oluşturmaktadır. Kimi âlimler bunları mutlak olarak anlayıp, dinde sonradan ortaya konan her şeyi bid'at saymışlardır. Buna karşılık kimi âlimler de bid'at tanımındaki ihdâs edilen şeyin mutlak olmadığı görüşüne varmışlardır. Doğal olarak bu yaklaşımın sonucunda da, bid'at konusunda çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır.

⁹⁰ Dârimî, 23.Fedâilu'l-Kur'ân, 35 (II, 738).

⁹¹ Bid'at ve muhdes kavramları için ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 266-268.

Bid'at kimi zamanlarda (din dışında) iyi, güzel ve yararlı olduğu gibi, kimi zamanlarda da kötü ve zararlı olur. Bu itibarla bid'at, dini yönden iki kısma ayrılmış; birincisine *bid'at-ı hasene*, ikincisine de *bid'at-ı seyyie* adı verilmiştir. Ancak hadis terminolojisinde bid'at sözkonusu olduğunda, sürekli kötü ve zararlı olan, yani İslam'a aykırı düşen inanç ve itikatlar kastedilmiştir.⁹² Müslümanların dini koruma konusunda gösterdikleri hassasiyetin, hayatın tabii gelişimine ve normal değişime karşı bir tavır alışa dönüşmemesi için, bir kısım İslam bilginleri bid'atı ikiye ayırmışlardır.⁹³ Dolayısıyla bid'atın hasene ve seyyie olarak ikiye ayrılmasının, sonradan ortaya çıkan her uygulamanın, mutlak olarak kötü bir şey olamayacağından düşünülmesinden hareketle ileriye sürüldüğü de bir olasılıktır.

Genel olarak bid'atlar hasene (mahmûde)-seyyie (mezmûme), amelî-itikâdî, hakikî-izafî ... gibi sınıflara ayrılmışlardır. Biz asıl olarak bid'at-ı hasene ile bid'at-ı seyyie ayırımı üzerinde durmakla beraber, bunun yanında diğer bir kaç kategoriye de bir göndermede bulunacağız.

3. 1. Bid'at-ı Hasene (Bid'at-ı Seyyie)

Kelime anlamı olarak *iyi bidat* demek olan bid'at-ı hasene, kitap, sünnet, icmâ' ve habere uygun olan, yapılmasında da bir sakınca bulunmayan bid'atlardır.⁹⁴ Dine uygun olan ve bir ihtiyacı karşılayan bid'at türü olarak da tanımlanabilir. Kırbaçoğlu'nun deyişiyle; Hz. Peygamber döneminden sonra ortaya çıkan her şeyi bid'at olarak değerlendirmek mümkün değildir. Ulemâ bunun farkına vardığı içindir ki, daha sonra bid'atı, *hasene* ve *seyyie* olarak ikiye ayırma zorunluluğunu hissetmiştir.⁹⁵ Bu çeşit bid'atlar ilk dönemlerde yoktur; sonradan gerekli olduğu için, âlimler tarafından caiz görülmüştür.⁹⁶

Selef âlimlerinin bazı bid'atları güzel bulmaları, şer'î (terim anlamında) bid'atla değil; lugavî (dildeki kullanımı açısından) bid'atla ilgilidir. Hz. Ömer'in

⁹² Bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara, 1981, s. 171 (dipnot: 700).

⁹³ Bardakoğlu, *İlmihal*, II, 144.

⁹⁴ Tehânevî, *Keşşâf*, I, 133.

⁹⁵ Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s. 50.

⁹⁶ Kâtib Çelebi, *Mizânu'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1993, s. 65.

Ramazan gecelerinde teravîh namazını cemaatle kıldırması ve sonra da: *Ne güzel bir bid'at (âdet)!⁹⁷* demesi de bunun gibidir.⁹⁸ Onun bu sözden amacı, önceden bu yönde bir uygulamanın yapılmamış olmasını haber vermektir.⁹⁹ Tecdîd-i Sarîh'teki ifade de bu meseleyi doğrulamaktadır. Mütercim bu rivâyeti çevirirken “bid'at” olarak değil de, “âdet” olarak çevirmeyi daha uygun bulmuştur.¹⁰⁰ Gazâlî ise bid'at-ı haseneyi, *ihthyath olmaya yardım eden bid'atlar* diye nitelendirmiştir.¹⁰¹

Bu konuda önemli noktalara değinen Muhammed Talbi'ye göre bid'at-ı hasene, bid'atları oluşturan nedenlerin etkisi altında doğmuştur; hadis toplanması döneminden sonra ortaya çıkmıştır; toplumların ilerleme sürecinde oluşan yenilikler, bu kavramla olası bir zilletten kurtulmuştur ve bid'at-ı hasene, mantıksal içeriğinin bir gereği olarak gelişme durumunda ve hareketli bir dünya görüşü yerine kullanılmıştır.¹⁰²

Talbi'nin, bid'at-ı hasenenin hadis toplanması döneminden sonra ortaya çıktığına ilişkin yorumu, bizi, bu tür bid'atların (ya da genel anlamda bid'atların) yudurma rivâyetlerin etkisiyle belirmeye başladığı ihtimaline doğru yönlendirmektedir. Bu hususu destekler nitelikte şu örnekleri verebiliriz:

Abdullah b. Lehîa (174/7990)'dan nakledildiğine göre o, bid'at ehlerinden olup ta, daha sonra bid'atından dönen bir adamın şöyle dediğini duymuştur: *Hadisleri kimden aldığınıza iyi bakınız. Zira biz, bir görüş (re'y) ortaya atmak istediğimiz zaman,*

⁹⁷ Abdurrazzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, tahk. Habîburrahmân el-A'zamî, Beyrut, ty., IV, 258-259; Mâlik, *Muvatta'*, 7. Ramazân, 3 (I, 114-115); Buhârî, 31. Terâvîh, 1 (II, 252).

⁹⁸ Bkz. Şâtîbî, *İ'tisâm*, I, 29; İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, Beyrut, 1992, s. 265; İbn Teymiye, *İktizâu's-Sırâtü'l-Mustakîm*, tahk. Nâsır b. Abdülkerîm el-Akl, yy., 1983, I, 51 (Aynı yerde İbn Teymiye, Hz. Ömer'in bu ifadesinin, kimileri tarafından bid'at-ı haseneye delil olarak ileri sürüldüğünü belirtmiştir); Ebû't-Tayyib Muhammed el-Azimâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Suneni Ebî Dâvud*, Beyrut, 1990, XII, 225; Leknevî, *İkâmetü'l-Hucce*, s. 46-48. Ayrıca bu rivâyet hakkında geniş bilgi için bkz. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 410-415.

⁹⁹ Ahmed Hasan'a göre Hz. Ömer'in teravîh namazı hakkındaki meşhur değerlendirmesi çok kesindir. Bu olay, sahabenin peygamberin gerçek sünneti ile onun dışından gelmiş olan arasına kesin bir ayırım koyma hususundaki titizliğini gösterir. Sözde bid'at olan Ramazan ayında cemaatla kılınan teravîh namazı, sonuçta sünnet olarak kabul edilmiş ve bugüne kadar bütün dünyada kılınagelmıştır. Bkz. Ahmed Hasan, *İlk Dönem İslam Hukuk Biliminin Gelişimi*, çev. Haluk Songur, İstanbul, 1999, s. 124.

¹⁰⁰ Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, *Sahihi-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercemesi*, çev. Kamil Miras, Ankara, 1976, IV, 76.

¹⁰¹ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâu Ulumi'd-Dîn*, Beyrut, ty., II, 256.

¹⁰² Talbi, “Bid'atlar”, XXIII, 459-460. Bid'at-ı hasene örnekleri için bkz. Bardakoğlu, *İlmihal*, II, 144-145.

onu hadis olarak söyledik.¹⁰³ Yine Evzâî (157/774)'nin de şöyle dediği nakledilmiştir: *Bid'atlar ortaya çıkıp ta, ilim ehli onları reddetmediği sürece, o bid'atlar sünnet oluveriyordu.*¹⁰⁴ Şam hadis ekolünün önemli bir muhaddisi olan Evzâî'nin bu ifadesi, bid'atların ortaya çıkmasından sonra, sünneti iyi bilen âlimlerin itirazıyla karşılaşmayan şeylerin sünnet sayıldığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. İşte bu ve benzeri rivâyetlerden hareket eden Goldziher de, her bid'atın, ifadesini hadis adı altında aradığını ve bulduğunu ileri sürerek, bid'atların İslam toplumuna uydurulan hadisler aracılığıyla sokulduğuna işaret eder.¹⁰⁵ Subhi Sâlih de bu konuyla ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir: *Hadis kitapları tabakalara ayrıldığı zaman dördüncü tabakayı İbn Murdeveyh, İbn Şâhin ve Ebu's-Şeyh'in kitapları oluşturur ki, bunlar bid'at ve hurafelerin kaynağıdır.*¹⁰⁶

3. 2. Bid'at-ı Seyyie (Bid'at-ı Mezmûme)

Kötü bid'at demek olan bid'at-ı seyiyie, “kitap, sünnet, icmâ’ ve habere aykırı olan bid'atlardır”.¹⁰⁷ Dolayısıyla bunlar bir ihtiyacı karşılamayan, daha önce var olan bir şeyi kaldırarak yerine geçecek olan, başka bir kültürden alınma ya da yeniden türetilen şey, benimsenemeyecek ve yararsız olan yeniliklerdir. Gazzâlî'ye göre bid'at-ı seyiyie, sünnete aykırı ya da sünnetin bozulmasına neden olan kınanmış bid'atlardır.¹⁰⁸ Bu bid'atlar, sâbit bir sünnetin zıttı olan ve illeti devam eden şer'î bir hükmü kaldıran yasak bid'atlardır.¹⁰⁹ Hamdi Yazır da bu konuda şöyle der: *Bir aslın gelişme seyrini takip etmeyen ve ilk vukûa gelenin etrafında bir tekâmül silsilesi alamayan yenilikler, tam bir ölümdür. Buna, şeriat dilinde kötü bid'at denir.*¹¹⁰ Ortaya atılan yenilik, dinin ölçüleri ve nasların ışığında değerlendirilmelidir. Dinin, güzelliğine ve doğruluğuna tanıklık ettiği şey, güzel ve makbuldür; güzelliğine ve doğruluğuna tanıklık etmediği,

¹⁰³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, tahk. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut, 1986, s. 151.

¹⁰⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*, tahk. Mehmed Said Hatiboğlu, Ankara, 1991, s. 17.

¹⁰⁵ Bkz. Goldziher, *Etudes*, s. 161.

¹⁰⁶ Subhi es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadis ve Mustalahuhû*, Beyrut, 1981, s. 117.

¹⁰⁷ Tehânevî, *Keşşâf*, I, 133.

¹⁰⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 276.

¹⁰⁹ Gazzâlî, *age.*, II, 3.

¹¹⁰ Paul Janet, *Metâlib ve Mezâhib*, s. 33 (Yazır'ın takdim bölümü).

kendi ölçütlerine aykırı bulduğu şeyler ise, çirkin ve reddedilmiştir. İşte bu ikinci tür yenilikler, kınanmış ve hoş görülmemiş bid'atlardır.

Bunların dışında başka bid'at kategorileri de vardır.¹¹¹ Şöyle ki:

Hiçbir dini delile dayanmayan bid'atlara *hakikî bid'at* denir. Bunların ne Kur'an'da, ne sünnette ne de icmâ'da bir yerleri vardır. Bundan dolayı hakiki bid'at diye adlandırılmışlardır. Ruhbanlıkla Allah'a yaklaşmak, evlenmeyi terketmek ...vb.¹¹²

Bazı yönleriyle dini bir delile dayanıyormuş görüntüsü verdiği halde, uygulandığı biçimiyle herhangi bir delile dayanmayan bid'atlara *izâfî bid'at* denir. Receb ayının ilk Cuma gecesi olan regâib gecesinde on iki rek'at namaz kılmak çirkin bir bid'at olarak değerlendirilmiştir. Şaban ayının ortasında kılınan yüz rek'atlık namaz da bu türdendir.¹¹³

Bu sınıflandırmalardan sonra diyebiliriz ki, bir davranışın bid'at olup olmadığı konusunda kesin ve kategorik bir yaklaşımdan ziyade, o davranışın hangi ortamda ne gibi sonuçlar verdiğinin, mahiyet ve gayesinin göz önünde bulundurulması yerinde olur.¹¹⁴

Sonuç olarak diyebiliriz ki, İslam, ilâhi mükemmelliğe sahip olduğu, sadelik ve kolaylığı içerdiğinden dolayı her hangi bir bid'atın ona karışması mümkün değildir. Ancak müslümanlar çeşitli etkiler ve akımlar altında İslam'ı öğrenememek, anlayamamak ya da yanlış belleyip yanlış uygulamak yüzünden zaman zaman bid'atlara karışmaktadırlar. İslam, bir takım kimselerin aracılığıyla -kimileri farkında olarak, kimileri de farkında olmadan cehâletleri sonucu- doğru istikametinden saptırılarak, beşeri birikime (insan unsuru) dayanan ve bünyesinde İslam dışı bir çok kültürden

¹¹¹ Farklı sınıflandırmalar için bkz. Tehânevî, *age.*, I, 133; İzzuddin b. Abdisselâm es-Sulemî, *Kavâidu'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm*, Beyrut, 1990, II, 338; İbn Teymiye, *İktizâu's-Sırâti'l-Mustakîm*, I, 35-37; *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 22; Said Havva, *el-Esâs fî's-Sunne*, çev. Komisyon, İstanbul, 1991, VII, 495-497, 502-509.

¹¹² *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 32. Geniş bilgi için bkz. Ali Mahfûz, *el-İbdâ' fî Medârri'l-İbtida'*, Beyrut, ty., s. 55-58 (Ali Mahfûz'un bu eseri, Şâtûbî'nin *el-İ'tisâm* adlı eserinin özeti niteliğindedir. Bkz. Atiyye, *Bid'a*, s. 11).

¹¹³ *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 32. Geniş bilgi için bkz. Mahfûz, *İbdâ'*, s. 58-59. (Receb ve Şaban ayında kılınması gereken namazlarla ilgili rivâyetler ve bu rivâyetlerin değerlendirilmeleri için ayrıca bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Munîf fî's-Sahîh ve'd-Daîf*, tahk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Halep, 1994, s. 95-99.

¹¹⁴ Bardakoğlu, *İlmihal*, II, 145.

unsurlar bulunduran, temel dinamikleri olan vahiy ve risâletle bağları koparılmış, bid'atlar yumağı bir din durumuna getirilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda bid'atlar, inanç ve ibadet olarak Hz. Peygamber'den sâdır olmayan davranışlar ve O'nun örnek olduğu yolun dışındaki uygulamalar olduğundan dolayı, yüce peygambere karşı yapılmış olan -deyim yerindeyse- *düşünsel/teorik ve davranışsal/pratik iftiralar*dır. Bid'at, tarihsel süreç içinde en önemli (tartışmalı) problemlerden birisi olmuş ve zihinleri hep meşgul etmiştir. İslam âlimleri de bunlarla mücadele etmiş, dini ve toplumu aslı olmayan bu uygulamalardan korumak için ellerinden gelen her türlü çabayı göstermiş; *değişecek olan* ile *kalacak olan* titizlikle ayırmış ve işe yarayanla yaramayanın ölçülerini ortaya koymuşlardır.

İslâmi görüş ve geleneklere uymadığı ya da bunlara aykırı olduğu için bid'at türü davranışlara ancak, İslam'dan nasibini alamamış ve İslam'ı temel kaynaklarından öğrenememiş olanlar uyar. Dinin ilke ve amacına aykırı olmayan, onun emir ve yasakları sınırına girmeyen yenilikler karşısında olumsuz tavır takınmak, bunları inanç meselesi durumuna getirmek de, *bid'at* ve *yeni* kavramlarını doğru anlayamamaktan kaynaklanmakta ve cehâletten ileri gelmektedir. Zira dinin ruhuna aykırı olmayan, zorlaştırmayan, müslümanların yolunu daraltmayan ve onların âhiretlerine de zarar vermeyen şeylerin uygulanmasında bir sakınca yoktur. Çünkü insanlık ilerlemekte, toplum gelişen şartlara göre yeni şeyler uygulamak zorunda kalmaktadır. Dinin asıl amacı; insanların ilerlemesine, yeniliklerden yararlanmasına engel olmak ve toplumsal yaşantıyı dondurmak değil, tam tersine ileriye yöneltmektir.

O halde; Hz. Peygamber'in, vahyi anlamak ve pratiğe geçirmek için kendi varlığını bütünüyle devreye sokmasından ortaya çıkan bir uygulama ve müslümanca yaşama yönlerini gösteren kaynak olan sünnetin içermediği, kısacası dinin espirisine, maksat ve amaçlarına aykırı olan her şey bid'attır. Her ne kadar iyi ve zorunlu bid'atlar bulunduğu tezini ileri sürenler var ise de, İslam'a fayda ve uygunluk aranması şartı, buna sürekli olarak ihtiyatlı davranma payı getirmiştir.